

Jolanta Wilsz

Implikacje koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka dla systemu edukacji

Zgodnie z aktualną wiedzą psychologiczną na temat człowieka, istotę ludzką, jako całościowy podmiot tej wiedzy, należy uznać za nie poznaną w dostatecznym stopniu.

Zintegrowanie i skoordynowanie rozdrobnionej wiedzy o człowieku umożliwia podejście systemowe. Zgodnie z wiedzą systemową zachowanie człowieka zależy od tego, co dzieje się w jego organizmie i w otoczeniu.

Człowieka ujmowali systemowo między innymi tacy wybitni uczeni, jak L. von Bertalanffy, E. Laszlo i M. Mazur. L. von Bertalanffy¹ proponował traktować organizm żywy jako zorganizowaną całość o dynamicznym charakterze, posiadającą zdolność do utrzymywania, a nawet zwiększania stopnia swego zorganizowania. E. Laszlo² koncentrował się na systemach naturalnych (określenia „naturalny” używał w przeciwieństwie do „sztuczny”), które nie zawdzięczają swego istnienia świadomemu planowaniu i działaniu człowieka, włączając tu samego człowieka i znaczną część wieloosobowych systemów, w których uczestniczą ludzie. M. Mazur³ dla tego rodzaju systemów, które początkowo nazywał samodzielnymi a w późniejszych publikacjach — autonomicznymi opracował ścisłą naukową teorię, której praktyczne implikacje są bardzo rozległe i odnoszą się do funkcjonowania człowieka we wszystkich obszarach życia⁴.

Człowiek egzystuje w otaczającej go rzeczywistości, pomimo występowania wielu zagrażających temu zakłóceń, utrzymuje się w równowadze funkcjonalnej, pomimo zmian zachodzących w otoczeniu przez zwalczanie zakłóceń i zapobieganie ich powstawaniu, funkcjonuje we własnym interesie i jest swoim własnym organizatorem, dąży do utrzymywania i maksymalnego przedłużania swojej egzystencji, pobiera informacje i energię z oto-

¹ L. von Bertalanffy, *Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania*, Warszawa 1984.

² E. Laszlo, *Systemowy obraz świata*, tłum. z ang. U. Niklas, Warszawa 1978.

³ M. Mazur, *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*, Warszawa 1966.

⁴ Ponieważ człowiek spełnia wymagania definicyjne systemu autonomicznego i wszystkie funkcje występujące w tym systemie, zarówno energetyczne, jak i informacyjne, są spełnione w jego organizmie, to można go traktować jako jeden z przypadków szczególnych systemu autonomicznego. Wówczas twierdzenia wyprowadzone z analizy teoretycznej tego systemu mogą być stosowane w odniesieniu do człowieka. Z takiego podejścia wynika, że wszystkie procesy zachodzące w psychice mają interpretację fizyczną, a różnice między ludźmi wynikają z indywidualnych różnic regulacji procesów pobierania, przetwarzania oraz wydawania energii i informacji.

czenia, przetwarza je i przechowuje oraz oddziałuje na otoczenie. O człowieku można więc powiedzieć, że posiada zdolność sterowania się oraz zdolność przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania, a jego naturalnym dążeniem jest zwiększanie tych zdolności, gdyż wraz z nimi rośnie efektywność oddziaływania człowieka na otoczenie. Ponieważ zwiększenie tych zdolności następuje wraz z rozwojem osobowości człowieka, to rozwój ten należy uznać za podstawowy interes człowieka.

To, że system autonomiczny posiada takie same cechy, jak człowiek i wszystkie funkcje występujące w systemie autonomicznym są spełnione w organizmie człowieka, upoważnia, żeby człowieka traktować jako jeden z przypadków szczególnych tego systemu albo pozwala stwierdzić, że przynależy on do kategorii tego systemu.

Można więc wszystkie zależności wynikające z analizy procesów sterowania systemu autonomicznego wykorzystać do badania procesów psychicznych u człowieka, gdyż są one procesami sterowniczymi.

Oporając się na teorii systemu autonomicznego opracowałam koncepcję stałych indywidualnych cech osobowości człowieka⁵. Do obrazu człowieka w koncepcji systemowej dochodzi się stosując metodę modelu teoretycznego nazywanego wzorcem (pierwsza metoda systemowa). Metodę tę stosuje się wówczas, gdy obiekt rzeczywisty jest tak bardzo skomplikowany (takim najbardziej skomplikowanym obiektem rzeczywistym jest właśnie człowiek), że stworzenie jego modelu jest niemożliwe. Metoda ta polega na zdefiniowaniu modelu teoretycznego i traktowaniu go jako wzorca. Jeśli obiekt rzeczywisty spełnia postulaty definicyjne tego modelu teoretycznego, to zależności udowodnione dla tego modelu odnoszą się do obiektu, dzięki czemu otrzymuje się o obiekcie rzeczywistym nowe, prawdziwe, istotne informacje.

Druga, dość często stosowana w badaniach systemowych, metoda tworzenia modelu obiektu rzeczywistego przynosi efekty wówczas, gdy zostaje zastosowana do rozwiązywania problemów obiektów rzeczywistych, tak mało skomplikowanych, że możliwe jest stworzenie modelu wiernie odwzorowującego obiekt rzeczywisty. Ponieważ stworzenie modelu wiernie odwzorowującego człowieka jest w praktyce niemożliwe, to drugiej metody systemowej do rozwiązywania problemów człowieka nie stosuje się.

W systemowej koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka zastosowano pierwszą metodę systemową, tzn. metodę modelu teoretycznego. Za taki model uznano system autonomiczny. Teoretyczny model tego systemu stanowi więc teoretyczną podstawę koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości.

Proponowany system cech oparty jest na konstrukcie procesów informacyjno-energetycznych (pobieranie, przetwarzanie, przechowywanie, wydawanie informacji i energii) charakteryzujących się zależnościami funkcjonalnymi, zapewniającymi utrzymywanie stanu względniej równowagi funkcjonalnej (tzn. homeostazy). O wielkości i rodzaju zakłócenia równowagi funkcjonalnej decydują determinanty sytuacyjne. Determinantami wewnętrznymi procesów homeostatycznych (samoregulacyjnych) zachodzących w czło-

⁵ Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości człowieka została opublikowana w: J. Wilsz, *Znaczenie niestandardowych cech osobowości człowieka w procesie kształcenia przedzawodowego*, Częstochowa 1996 oraz w: I. Вільш, *Структура, зміст і функції сталих індивідуальних якостей учня у процесі професійного навчання і виховання*, Київ 1997, J. Wilsz, *Psychologizowana wersja koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości i jej wykorzystanie przy wyborze zawodu*, „Rocznik Polsko-Ukraiński” — „Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia”, pod red. T. Lewowickiego, J. Wilsz, I. Ziaziuna, N. Nyczkało, t. III, Częstochowa — Kijów 2001.

wieku są jego stałe indywidualne cechy osobowości (które można traktować jako różnice indywidualne trwale) i cechy zmienne (które można rozpatrywać jako różnice indywidualne nietrwale).

Zgodnie z koncepcją stałych indywidualnych cech osobowości wśród cech osobowości człowieka można wyróżnić: stałe indywidualne cechy osobowości (tzn. te, które są niezależne od oddziaływań otoczenia) i cechy osobowości zmienne (tzn. zależne od oddziaływań otoczenia, ale w zakresie zdeterminowanym przez stałe indywidualne cechy osobowości). Przy czym stałe indywidualne cechy osobowości człowieka odpowiadają stałym właściwościom sterowniczym systemu autonomicznego, a zmienne cechy osobowości człowieka odpowiadają zmiennym właściwościom sterowniczym tego systemu. Wśród stałych indywidualnych cech osobowości można wyróżnić dwie grupy cech:

1. Cechy w dziedzinie funkcji intelektualnych:

- **przetwarzalność** jest to stopień doskonałości procesów myślenia;
- **odtwarczalność** jest to stopień doskonałości procesów percepcyjnych i mne-micznych;
- **talent** jest to stopień doskonałości w określonej dziedzinie działalności.

2. Cechy w dziedzinie stosunków interpersonalnych:

- **emisyjność**:
 - **dodatnia** jest to skłonność do przekazywania otoczeniu większej ilości re-sursów, od ilości re-sursów pobieranych,
 - **zerowa** jest to skłonność do przekazywania otoczeniu i pobierania z otocze-nia podobnej ilości re-sursów,
 - **ujemna** jest to skłonność do pobierania z otoczenia większej ilości re-sursów, od ilości re-sursów przekazywanych otoczeniu,
- **tolerancja** jest to zakres oddziaływań otoczenia, na które osobowość dobrowol-nie pozytywnie reaguje;
- **podatność** jest to zakres oddziaływań otoczenia, na które osobowość pozytyw-nie reaguje pod presją.

Z koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka wynika, że aby wszelkiego typu oddziaływania na człowieka w zakresie stałych indywidualnych cech oso-bowości były skuteczne, muszą być do tych cech dostosowane. Jedynie w zakresie cech osobowości zmiennych człowiek jest w stanie dostosowywać się do różnych sytuacji. Roz-różnienie cech osobowości stałych i zmiennych umożliwia określenie sytuacji, do których człowiek jest w stanie dostosować się — co jest możliwe tylko w odniesieniu do cech oso-bowości zmiennych oraz sytuacji, które należy do niego dostosować — co jest konieczne w zakresie stałych indywidualnych cech osobowości.

Znajomość stałych indywidualnych cech osobowości pozwala więc określić rodzaje sytuacji (zarówno w życiu prywatnym, jak i zawodowym), które są dla człowieka najodpo-wiedniejsze i wskazać na sytuacje potencjalnie konfliktowe.

Stale indywidualne cechy osobowości człowieka można identyfikować z pewnymi wrodzonymi psychicznymi predyspozycjami człowieka i można je uznać za psychiczną bazę człowieka, na której pod wpływem oddziaływań otoczenia, procesu nauczania, proce-su uczenia się, przeżywanych doświadczeń i pracy własnej nad sobą kształtują się i rozwija-ją cechy zmienne.

Teoria systemu autonomicznego i koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości pozwalają traktować człowieka jako integralną całość oraz uwzględniać całość powiązań

człowieka z otoczeniem. Z punktu widzenia tej teorii i koncepcji „człowiek jako całość” oznacza nierozłączność procesów energetycznych i informacyjnych w człowieku.⁶ Wzajemne ściśle oddziaływanie i powiązanie tych procesów powoduje, że określonego rodzaju zakłócenia spowodowane nieodpowiednimi dla człowieka bodźcami⁷ zaburzają funkcjonowanie całego organizmu człowieka, zakłócając jego równowagę funkcjonalną, oraz że na te zakłócenia człowiek reaguje całym organizmem.

Równowagę funkcjonalną człowieka można zakłócić zmuszając go do podejmowania działań niezgodnych z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości, jak również uniemożliwiając mu podejmowanie działań zgodnych z tymi cechami. Ze względu na utrzymywanie najkorzystniejszego stanu równowagi funkcjonalnej najbardziej odpowiednią dla człowieka jest sytuacja dostarczająca mu bodźców zgodnych z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości. Stan psychiczny człowieka wywołany taką sytuacją jest dla niego stanem najlepszym z możliwych. Sytuacja taka stwarza człowiekowi warunki najbardziej sprzyjające pełnemu rozwojowi.

W procesie dochodzenia do zgodności między stałymi indywidualnymi cechami osobowości a sytuacją zostaje przywracana zaburzona równowaga funkcjonalna człowieka. Wywołuje to u niego atrakcyjne emocje, które uaktywniają go do autokreacji i umożliwiają najefektywniejszą realizację własnych możliwości, co w konsekwencji wywołuje u niego poczucie spełnienia i satysfakcjonującej go samorealizacji. Człowieka najbardziej zadowala faza dochodzenia do równowagi funkcjonalnej, a nie stan idealny będący jednak stanem stagnacji, który nastąpi po osiągnięciu tej równowagi. Stan równowagi jest tylko stanem przejściowym i w praktyce procesy wewnętrzne człowieka oscylują wokół tego stanu. Dlatego też dążenie do przywracania równowagi funkcjonalnej i proces jej osiągania należy uznać za najważniejszą potrzebę wewnętrzną motywującą człowieka do działania.

Na podstawie koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości oraz teorii systemów autonomicznych można nie tylko potwierdzić i uzasadnić słuszność postulatów psychologii humanistycznej, ale również można sformułować i uzasadnić dodatkowe nowe postulaty, które nie były realizowane w tradycyjnej szkole.

Ponieważ dążenia i pragnienia człowieka stanowiące podstawową motywację jego działań wynikają z jego stałych indywidualnych cech osobowości, to najlepsze dla rozwoju osobowości człowieka są warunki umożliwiające mu także działania, w efekcie których człowiek dochodzi do zgodności sytuacji ze swoimi indywidualnymi cechami osobowości.

Tradycyjna szkoła od stuleci usiłowała traktować ucznia jako obiekt plastyczny. Nauczyciel koncentrował się głównie na przekazywaniu uczniom wiadomości, które wchodzą w zakres zmiennych cech osobowości, z powodu braku kompetencji w kwestii stałych indywidualnych cech osobowości, w zasadzie wszyscy uczniowie byli jednakowo traktowani, wszystkim dostarczane były te same informacje oraz stawiane takie same wymagania, od wszystkich egzekwowano te same wiadomości.

Takie jednolite kształcenie dostarczające wszystkim uczniom jednakowych bodźców nie jest odpowiednie ze względu na ich stałe indywidualne cechy osobowości, powoduje u większości uczniów znużenie oraz zniechęcenie i jedynie dzięki przymusowi uczeń pod wpływem takich bodźców, aczkolwiek niechętnie, podejmuje określone działania.

⁶ Procesy energetyczne i informacyjne zachodzące w człowieku są ze sobą sprzężone w sposób zapewniający utrzymywanie równowagi funkcjonalnej.

⁷ Bodźcami nieodpowiednimi dla człowieka są bodźce niezgodne z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości.

Oddziaływania szkoły sprowadzają się dość często do stosowania przymusu nie dającego zadowalających rezultatów. Uczniów przymusza się do działań niezgodnych z ich stałymi indywidualnymi cechami osobowości, równie często uniemożliwia się im działania zgodne z tymi cechami. Ponieważ takie oddziaływania zakłócają naturalny pełny rozwój uczniów, powinny być wyeliminowane i zastąpione oddziaływaniami o charakterze stymulującym i inspirującym samodzielne, aktywne i twórcze ich zachowania, uruchamiające jego wewnętrzny potencjał i powinny sprowadzać się głównie do wspomagania rozwoju uczniów zgodnego z ich wrodzonymi predyspozycjami, które stanowią ich stałe indywidualne cechy osobowości⁸, gdyż taki rozwój jest najefektywniejszy.

Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości pozwala lepiej poznać i zrozumieć osobowość człowieka oraz mechanizmy jej rozwoju, co umożliwia określić warunki zapewniające optymalny rozwój każdej indywidualnej jednostki ludzkiej.

Na podstawie implikacji edukacyjnych koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości można sformułować postulaty, które powinny być wykorzystane przy tworzeniu wizerunku przyszłego systemu edukacji, przy określaniu celów i funkcji edukacji, sposobów nauczania oraz systemu jej organizacji.

Z koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka wynika, że system edukacji powinien:

- umożliwić pełne samopoznanie się ucznia (poznanie swojej osobowości oraz zrozumienie własnych potrzeb, dążeń i zachowań), które daje mu znajomość własnych stałych indywidualnych cech osobowości;
- pomóc w samookreśleniu zawodowym i życiowym ucznia odpowiednim dla niego ze względu na jego stałe indywidualne cechy osobowości;
- umożliwić uczniowi samorealizację poprzez realizację swoich potencjalnych możliwości, które wynikają ze stałych indywidualnych cech jego osobowości;
- wspomóc ucznia w rozwijaniu kompetencji, umiejętności i postaw orientujących go życiowo odpowiednio do posiadanych stałych indywidualnych cech osobowości;
- zaspokajać potrzeby ucznia wynikające z jego stałych indywidualnych cech osobowości, dostarczając mu bodźców odpowiednich ze względu na te cechy;
- stwarzać warunki wspomagające rozwój ucznia zgodny z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości, wyzwalający jego twórcze możliwości wynikające z tych cech;
- zrezygnować z przymuszania ucznia do działań niezgodnych z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości, a umożliwiać mu działania zgodne z tymi cechami;
- umożliwić uczniowi wybór sposobów kształcenia właściwych dla niego ze względu na posiadane stałe indywidualne cechy osobowości;
- wyposażyć ucznia w umiejętności unikania i rozwiązywania konfliktów interpersonalnych oraz w umiejętność samodzielnego dobierania ludzi ze względu na wzajemną odpowiedniość ich stałych indywidualnych cech osobowości do różnego typu sytuacji.⁹

System edukacji uwzględniający rolę i funkcje stałych indywidualnych cech osobowości człowieka w procesie nauczania i wychowania powinien być w stanie zaspokajać

⁸ Szersze omówienie mankamentów tradycyjnej szkoły z uwagi na nieuwzględnianie stałych indywidualnych cech osobowości znajduje się w: J. Wilsz, *Implikacje nowoczesnej nauki w procesie kształcenia*, „Życie Szkoły Wyższej” 1989, nr 5.

⁹ J. Wilsz, *Psychologizowana wersja koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości i jej wykorzystanie przy wyborze zawodu*, [w:] „Rocznik Polsko-Ukraiński” — „Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia”, pod red. T. Lewowickiego, J. Wilsz, I. Ziaziuna, N. Nyczkało, t. III, Częstochowa – Kijów 2001, s. 84.

potrzeby i pragnienia człowieka, urzeczywistnić jego możliwości rozwojowe i aspiracje, stworzyć mu warunki i perspektywy osiągnięcia szczytów możliwości w dalszym życiu oraz dać gwarancję efektywnego funkcjonowania w przyszłości w stale ewoluującej rzeczywistości.

Wprowadzenie przemian edukacyjnych, na które wskazuje koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości jest w stanie przyczynić się do tego, że przyszedł system edukacji będzie nie tylko znacznie bardziej humanistyczny¹⁰, ale również znacznie efektywniejszy.

Literatura

- Mazur M., *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*, Warszawa 1966.
- Wilsz J., *Znaczenie stałych indywidualnych cech osobowości człowieka w procesie kształcenia przedzawodowego*, Częstochowa 1996.
- Wilsz J., *Implikacje nowoczesnej nauki w procesie kształcenia*, „Życie Szkoły Wyższej” 1989, nr 5.
- Wilsz J., *Psychologizowana wersja koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości i jej wykorzystanie przy wyborze zawodu*, [w:] „Rocznik Polsko-Ukraiński” — „Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia”, pod red. T. Lewowickiego, J. Wilsz, I. Ziaziuna, N. Nyczkało, t. III, Częstochowa – Kijów 2001.
- Wilsz J., *Edukacja humanistyczna w świetle koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości*, [w:] *Pedagogika jako kierunek studiów*, pod red. A. Gofrona, Częstochowa 1998.
- Wilsz J., *Osobowość jako podstawowy problem współczesnej pedagogiki*, „Prace Naukowe WSP”, seria: „Wychowanie Techniczne”, nr 2, pod red. K. Tubielewicz i J. Wilsz, Częstochowa 1998.
- Вільш І., *Структура, зміст і функції сталих індивідуальних якостей учня у процесі допрофесійного навчання і виховання*, Київ 1997.
- Вільш І., *Концепція сталих індивідуальних рис особистості як засіб удосконалення освіти*, „Неперервна професійна освіта: теорія і практика”, випуск I, Київ 2001.
- Вильш И., *Выбор профессий на основе концепции устойчивых индивидуальных качеств личности*, „Профессиональное образование”, № 1, Москва 2001.

¹⁰ Humanistyczny aspekt koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka został szerzej omówiony w: I. Вільш, *Врахування сталих індивідуальних рис особистості як важливого аспекту гуманізації навчання й виховання*, „Педагогіка і психологія”, Київ 2(19) '98.